

*Злуїцина Т.В., доцент кафедри УДУФМТ,
Журлов А.М., д.е.н., професор, Одеський інститут фінансів УДУФМТ*

ІНТЕГРАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРА ДО РИНКУ ЄС

Досліджено інституційно-правові засади співробітництва між Україною та ЄС в енергетичному секторі. Розглянуто можливості фінансової співпраці в реалізації програм з енергозбереження, а також обґрунтовано пріоритетні напрями підвищення енергоефективності економіки України до рівня країн ЄС.

Исследованы институционально-правовые основы сотрудничества между Украиной и ЕС в энергетическом секторе. Рассмотрены возможности финансового сотрудничества в реализации программ по энергосбережению, а также обосновано приоритетные направления повышения энергоэффективности экономики Украины до уровня стран ЕС.

Study of institutional and legal framework of cooperation between Ukraine and EU in the energy sector. The possibilities of financial cooperation in energy saving programs, and reasonable priorities for improving energy efficiency of Economy of Ukraine to the standard EU countries

Постановка проблеми. Енергетична безпека має ключове значення у створенні і підтримці миру як в Європі, так і в усьому світі. Енергія може бути потужним вектором співробітництва та інтеграції або одним з основних джерел конфлікту. Енергопостачання – занадто важливе питання, щоб розглядати його як національну прерогативу [1]. Після економічної та фінансової кризи, протягом останніх декількох років, країни Європи, в тому числі і Україна, повинні об'єднати свої зусилля для подолання негативних наслідків і стати на шлях стійкого зростання. Інтеграція в енергетичній сфері є одним з вирішальних чинників для досягнення даної мети.

Три взаємодоповнюючі цілі енергетичної політики ЄС – безпека поставок, конкурентоспроможність та стабільність, викладені в Лісабонському договорі, – це чіткий мандат і визнання кожною державою-членом завдання на майбутнє [3].

Україна стоїть перед викликом адаптувати протягом наступних років своє енергопостачання з генеруючими і транзитними потужностями, що створені у 1970-х і 1980-х роках минулого століття, до вимог сучасного зростаючого індустріального суспільства. При цьому, енергетична політика України має забезпечити безпеку постачання, скорочення та диверсифікацію міжнародної залежності, підвищення ефективності виробництва і використання електроенергії й тепла, а також враховувати можливості майбутніх зобов'язань щодо захисту клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпеки постачання, зменшення енергетичної залежності країн ЄС від імпорту нафти і газу, а також скорочення викидів CO₂ дуже активно досліджуються Європейським центром з питань енергетики та безпеки ресурсів, що знаходиться в Департаменті військових досліджень, за його участю розроблено амбітну Стратегію ЄС "Енергія 2020" [1, 2, 3]. Світові тенденції розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, ініціативи ЄС з цього питання, технічний потенціал і можливі траєкторії розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні – є сферою досліджень як національних, так і міжнародних наукових центрів, вітчизняних і зарубіжних фахівців [5, 7, 9, 11, 12, 13, 14]. Очевидно, що енергетична безпека виходить сьогодні за рамки національних кордонів і вимагає від країн об'єднання їх зусиль і ресурсів. Дане питання, на нашу думку, потребує проведення аналізу потенціальних можливостей багатостороннього співробітництва в енергетичній сфері, а також особливостей і перспектив щодо використання наявного потенціалу для підвищення енергетичної ефективності вітчизняної економіки.

Мета статті. На підставі дослідження співробітництва між Україною та ЄС в енергетичному секторі проаналізувати потенційні можливості і труднощі інтеграції вітчизняного енергетичного сектора до ринку ЄС, а також визначити пріоритетні напрями розвитку енергозбереження і енергоефективності вітчизняної економіки, в контексті даного співробітництва, відповідно до стандартів ЄС.

Викладення основного матеріалу. Стратегія співпраці між Україною та ЄС у сфері енергетики визначається Меморандумом про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва в енергетичній галузі (Меморандум), укладеним 1 грудня 2005 року. Положеннями Меморандуму передбачена реалізація п'яти дорожніх карт: ядерна безпека; інтеграція ринків електроенергії та газу; підвищення безпеки енергопостачання та транзиту вуглеводнів; структурна реформа, підвищення стандартів техніки безпеки та охорони довкілля у вугільній галузі; енергоефективність.

В рамках виконання Меморандуму досягнуто прогресу за напрямом ядерна безпека. У травні 2010 року було завершено проект спільної групи Україна – ЄК – МАГАТЕ щодо оцінки стану ядерної безпеки на діючих АЕС України за напрямами: проектна безпека; експлуатаційна безпека; поводження з радіоактивними відходами та зняття з експлуатації; ядерне регулювання. Міжнародні експерти позитивно оцінили реалізацію проекту у цілому та, зокрема, підтвердили відповідність українських АЕС чинним стандартам МАГАТЕ.

У грудні 2010 року Україна приєдналася до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (ДЕС). Приєднання до ДЕС передувало рішенням ЄК від 26 серпня 2010 року про позитивне завершення верифікації положень Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу», чинного з липня 2010 року, щодо його відповідності положенням газової директиви 2003/55/ЄС. Приєднання України до ДЕС є важливим кроком на шляху до створення в Європі єдиного стабільного ринкового середовища обігу енергетичних продуктів, а також реальної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, зокрема в частині енергетики.

Функціонування єдиного енергетичного ринку Європейського Союзу з березня 2011 року регулюється третім енергетичним пакетом законодавчих норм. Пакет складається з двох директив (Директиви № 2009/73/ЄС про внутрішній ринок у газовій сфері та Директиви № 2009/72/ЄС про внутрішній ринок у сфері електроенергії), а також трьох Регламентів (Регламенту № 715/2009 про умови доступу до мереж транспортування природного газу, Регламенту № 714/2009 про умови доступу до мереж транскордонних обмінів електроенергією та Регламенту № 713/2009 про створення Агенції зі співпраці між енергетичними регуляторами – ACER).

Для демонополізації ринку та надання кінцевому споживачу більшої свободи вибору щодо постачальника головним елементом «третього енергетичного пакету» є від'єднання виробництва та постачання енергоресурсів від управління мережею транспортування енергії.

Третій енергетичний пакет визначає три можливі моделі реалізації принципу від'єднання компаній. Перша, і найжорсткіша, – це повне розділення монополіста на компанію, яка володіє мережею, та компанію, яка володіє ресурсами. Друга модель – створення так званого «незалежного оператора системи»: інфраструктура продовжуватиме перебувати у власності вихідної компанії, але її експлуатація, підтримка та інвестиції мають здійснюватися незалежним гравцем. Нарешті третя модель – робота «незалежного оператора транспортної системи» – передбачає створення дочірньої компанії, що управлятиме мережею, але буде повністю незалежною у фінансових, технічних та інших рішеннях.

Компанії, що діють на ринку ЄС, мають привести свою діяльність у відповідність до норм третього енергетичного пакету не пізніше 3 березня 2012 року. Якщо транспортна система контролюється компанією з-поза меж ЄС, кінцевим терміном – є 3 березня 2013 року [2].

Побудова єдиного енергетичного ринку певним чином вимагає не лише подальшої правової гармонізації, але й великих інвестицій. Для побудови нових сполучень та транспортних шляхів ЄС потребуватиме у найближчі десять років 600 мільярдів євро, із них 400 мільярдів мають надійти з приватного сектора [1].

Україна підтвердила свої зобов'язання щодо реформи газового ринку під час Спільної Міжнародної інвестиційної конференції Україна – ЄС (23.03.2009, м. Брюссель). На Конференції українська сторона представила “Майстер-план” з модернізації транзитної ланки ГТС України, який базується на першочергових проектах, включаючи інфраструктуру підземних газосховищ (ПГС), з подальшою їх поетапною реалізацією. Під егідою Світового банку за участю ЄБРР та Європейського інвестиційного банку відібрано 7 проектів, представлених українською стороною, з можливим фінансуванням до 1,7 млрд. дол. США. Відповідно, сума фінансової підтримки трьох банків буде розділена за проектами, які обере кожний банк [3].

В контексті посилення енергетичної безпеки в Європі, зокрема з питання надійного транзиту природного газу до ЄС, Україна підтримує пропозицію єдиного європейського регулятора ENTSO-G (Європейська мережа системних операторів по газу) встановити технічний інтерфейс по з'єднанню ГТС України з Газотранспортною мережею ЄС.

Пріоритетним напрямом співпраці України та ЄС у сфері підвищення безпеки енергопостачання та транзиту вуглеводнів, є реалізація проекту Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК) шляхом інтеграції нафтотранспортних систем України та Польщі для постачання каспійської нафти нафтопроводом Одеса – Броди – Плоцьк на ринки європейських країн. ЄК рекомендує у подальшому опрацювати питання реалізації проекту ЄАНТК в рамках ініціативи „Східне партнерство”. Міжнародне транспортне підприємство «Sarmatia Ltd» за участю компаній “Укртранснафта” (Україна), «Przyiazn» (Польща), DNKAR (Азербайджан), GNGK (Грузія) та «Klaipėdos Nafta» (Литва) здійснює підготовку тендеру з вибору компанії, яка розроблятиме ТЕО проекту будівництва нафтопроводу «Броди – Плоцьк», деталізацію траси нафтопроводу, а також рапорт про вплив проекту на навколишнє середовище. Загальна вартість продовження нафтопроводу оцінюється в 252 млн. євро [4].

У липні 2009 року, головуєча в ЄС, Швеція започаткувала «Ініціативу щодо енергоефективності та захисту навколишнього середовища у Східній Європі/Україні» в рамках Програми ЄС «Східне партнерство». 26 листопада 2009 року на конференції донорів, яка проходила в Стокгольмі (Швеція) з ініціативи ЄС та Уряду Швеції, було ухвалено рішення про створення Фонду Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля (Фонд), банком-оператором якого визначено ЄБРР. ЄК висловила принципову готовність виділити 50 мільйонів євро протягом 5 років з бюджету Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) для України з метою створення Фонду і за умови отримання згоди на це з боку України.

У лютому 2011 року Україна та ЄБРР підписали Угоду щодо участі України у Фонді Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля. Важливим завданням для України є завершення внутрішньодержавних процедур вступу до Фонду, забезпечення його успішної діяльності в Україні та організація ефективного механізму відбору пріоритетних проектів, які відповідають європейським стандартам та Державній цільовій економічній програмі енергоефективності на 2010–2015 роки (надалі Держпрограма).

За підрахунками Бюро економічних і соціальних технологій, досягнення Україною рівня енергоефективності ЄС дозволить заощадити стільки енергії, скільки можна отримати з 27 мільйонів тонн нафти або 34 мільярдів кубометрів природного газу. Для порівняння, Україна щорічно споживає близько 16 мільйонів тонн нафти і близько 60 мільярдів кубометрів газу. У цінах 2010 року це означає 11,8 мільярда євро викинутих грошей [5].

Від дій України у цьому напрямі залежить конкурентоспроможність усієї вітчизняної економіки. Скорочення рівня енергоемності ВВП порівняно з 2008 роком на 20% до 2015 року, а з 2015 року доведення частки «чистої» енергії в енергетичному балансі України не менше 10%, як це заплановано Держпрограмою [6], вимагає серйозних інвестицій у модернізацію і реконструкцію всіх галузей. Тому співпраця України з ЄБРР є вельми актуальною. ЄБРР впроваджує прозорі механізми фінансування, і, як правило, його проекти проходять з високою ефективністю [7]. Внесок України до Фонду – 10 млн. євро. Відповідні кошти для сплати першого внеску було передбачено у Державному бюджеті України на 2011 рік.

Загальний обсяг Фонду складе 90 млн. євро. Крім того, кошти до цього Фонду у вигляді кредитів на підвищення енергоефективності направлять ЄБРР, ЄІБ, Скандинавський інвестиційний банк, Скандинавська екологічна фінансова корпорація та Група Світового Банку. Фінансування буде надаватися не тільки з метою підвищення енергоефективності в проектах теплопостачання, але і для підтримки ініціатив у сфері водовідведення або відновлювальної енергетики [8].

На сьогодні частка нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії (НВДЕ) у виробництві енергії у світі ще є незначною (близько 14%), але їх потенціал на кілька порядків перевищує рівень світового споживання паливно-енергетичних ресурсів. [9]. Відновлювальні джерела енергії є величезним потенціалом і для зміцнення енергетичної незалежності України, на жаль, вони відіграють в енергетичній політиці України лише другорядну роль. Так, частка відновлюваних джерел енергії, яка запланована в Енергетичній стратегії країни, а саме приблизно 6% станом на 2030 р. [10], означає помітне відставання темпів їхньої розбудови від можливостей економічного потенціалу. Ці можливості уже сьогодні існують у таких сегментах, як біомаса та гідроенергія, а в середньостроковій перспективі – у використанні вітрової енергії.

Частка НВДЕ в енергетичному балансі України становить 7,2% (6,4% – позабалансові джерела енергії; 0,8% – відновлювані джерела), для порівняння – в Австрії та Швеції – 24%, Португалії – 17%, Німеччині – 12%, Данії – 10% [9].

Теоретично Україна може повністю задовольнити свої енергетичні потреби за рахунок НВДЕ: їх потенціал становить 98 млн. тонн умовного палива на рік (табл. 1). Приблизно стільки ж ми використовуємо природного газу та вугілля.

Таблиця 1. Потенціал вироблення енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в Україні [11].

№з/п	Напрями освоєння ВДЕ	Річний технічно-досяжний енергетичний потенціал	
		млрд. кВт·год	млн. т у.п.
1.	Вітроенергетика	79,8	28,0
2.	Сонячна енергетика, в тому числі	38,2	6,0
2.1.	– електрична	5,7	2,0
2.2.	– тепла	32,5	4,0
3.	Мала гідроенергетика	8,6	3,0
4.	Біоенергетика, в тому числі:	178	31,0
4.1.	– електрична	27	10,3
4.2.	– тепла	151	20,7
5.	Геотермальна тепла енергетика	97,6	12,0
6.	Енергетика довкілля	146,3	18,0
	Загальні обсяги заміщення традиційних ПЕР	548,5	98,0

Для створення однакових умов використання відновлювальних джерел енергії Держпрограмою передбачено скасування перехресного субсидування для органічного палива і оптимізацію структури енергетичного балансу держави за рахунок інших видів енергетичних ресурсів, насамперед отриманих з альтернативних джерел енергії, які мають конкурентні переваги та вторинних енергетичних ресурсів [6].

Виробництво відновлюваної енергії в першу чергу придатне для децентралізованих структур. Це впливає з нерівномірної наявності ресурсів відповідних первинних енергоносіїв, таких як біомаса, вітер і гідроенергія. Оскільки йдеться про використання нерівномірно розподілених по регіонах ресурсів, інвестиції, які необхідно зробити, будуть за своїми обсягами менші, ніж інвестиції у вугільні та атомні електростанції. Через це даний сектор є також цікавим саме для малих і середніх підприємств (МСП). Ці підприємства мають особливі потреби та вимоги до інвестиційного середовища, а їхній розмір зумовлює специфічне співвідношення між ризиками, на які треба йти, і необхідною окупністю інвестицій [12].

Регіональна влада повинна відігравати основну роль у впровадженні тих видів НВДЕ, які мають найбільший потенціал та є економічно привабливими для даної місцевості. Для цього, крім створення сприятливого інвестиційного клімату та нормативно-правового забезпечення, необхідно залишати в регіонах відповідні фінансові ресурси для цільового використання та підтримки НВДЕ.

Ефективна реалізація відповідної Державної програми закладає основу для безпечного соціально-економічного розвитку України і зміцнення європейської енергетичної системи, яка зможе протистояти глобальним викликам.

Сьогодні одним із слабких місць для ЄС, як вважає Єврокомісар з енергетики, є існуючі темпи підвищення енергоефективності. Для покращення ситуації Комісар Еттінгер пропонує прописувати жорсткі вимоги енергоефективності до придбання товарів і послуг у рамках державних закупівель, а також встановити обов'язкові цільові показники енергозаощадження в громадських будівлях і транспорті [2].

Перед урядом України стоять не менш амбітні завдання в сфері проведення структурної модернізації виробничих фондів на основі впровадження енергоефективних технологій. Реалізувати поставлені завдання можна тільки у тісній співпраці з бізнесом.

Через механізм державно-приватного партнерства уряд намагається налагодити конструктивний діалог із бізнесом і пропонує економічні стимули. Вже три роки поспіль діє державний реєстр підприємств, установ, організацій, які займаються розробкою, впровадженням та використанням енергозберігаючих заходів та енергоефективних проектів. Включення до цього реєстру забезпечує звільнення від оподаткування 50 відсотків прибутку. Введення в Україну енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих звільнено від сплати ввізного мита. Станом на вересень 2011 року у реєстрі знаходилось тільки 2 підприємства. За час дії податкових пільг ними скористались одиниці [13].

Однією з причин такої начебто пасивності підприємців щодо використання економічних стимулів – є надто забюрократизовані нормативно-правові акти, особливо в частині процедури отримання пільг. Також, на переконання бізнесу, Закон «Про державно-приватне партнерство» не має прямої дії і занадто перевантажений в частині звітності.

Механізм державно-приватного партнерства передбачає розподіл між партнерами сфер відповідальності та ризиків. Вітчизняний бізнес готовий взяти на себе зобов'язання, щоб у короткі терміни підвищити техніко-економічні показники енергоефективності власних виробництв, але за умови, що держава запропонує їм не податкові преференції і фінансову допомогу, а забезпечить гарантований збут їх продукції на внутрішньому ринку [14].

Гарантувати виробникам збут на внутрішньому ринку вітчизняної промислової продукції, дотримуючись основного принципу СОТ – торгівля без дискримінацій – не просте, але можливе завдання для уряду. В Україні випускається багато якісного обладнання. Вітчизняні підприємства виробляють твердопаливні котли, теплові насоси, сонячні модулі і водонагрівачі. Ці технології вже досить поширені, вітчизняне обладнання коштує дешевше іноземних аналогів і має менший термін окупності. Також в Україні є власні наукові розробки в сфері енергозбереження. Захист добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку шляхом дерегуляції, чесного і прозорого проведення процедур державних закупівель, опосередковано, могли б забезпечити збут на внутрішньому ринку конкурентоспроможної вітчизняної продукції.

Висновки. Інтеграція до єдиного енергетичного ринку ЄС дає Україні унікальну можливість разом з європейськими країнами досягти того, що було задумано засновниками процесу європейської інтеграції (починаючи з вугілля і ядерних питань): безпеки, миру і довгострокового процвітання в Європі та за її межами.

Співпраця України з ЄБРР в питаннях енергоефективності може бути плідною на муніципальному рівні, гроші банку доцільно спрямувати на вирішення проблем енергозбереження у сфері ЖКГ, зокрема на утеплення будинків, заміну неефективних котлів.

Використовуючи європейський досвід, вдосконалити систему інформаційної підтримки щодо участі в проектах Східного партнерства у сфері енергозбереження малих і середніх підприємств. Оптимізувати адміністрування процедури отримання фінансової підтримки та податкових пільг для підприємств, які займаються розробкою, впровадженням та використанням енергозберігаючих заходів та енергоефективних проектів.

Наявний потенціал НВДЕ в Україні та науково-промислові потужності дозволяють в найближчий період досягти значного скорочення залежності вітчизняної економіки від імпорту паливно-енергетичних ресурсів та забезпечити конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках. Враховуючи багатофакторність проблеми енергозбереження, які з видів НВДЕ найбільш доцільно впроваджувати, потрібно вирішувати на регіональному рівні. З цієї метою необхідно залишати достатні обсяги фінансових коштів в регіонах для розвитку НВДЕ.

Висока волонтильність цін на традиційні енергоносії та екологічні платежі будуть стимулювати використання низько потенційної енергії доквілля і скидної енергії, особливо в сфері теплозабезпечення будівель. Тому державі доцільно підтримати виробництво в Україні теплонасосного обладнання на базі вітчизняних заводів та вітчизняних науково-технічних розробок.

Необхідно впроваджувати ринкові механізми, які б стимулювали енергогенеруючі компанії до мінімізації непродуктивних втрат у процесі енергозабезпечення кінцевих споживачів, заохочували б до капіталовкладення і гарантували захист вкладених інвестицій.

Активізувати вжиття просвітницьких заходів, спрямованих на формування у суспільстві свідомого ставлення до необхідності ощадливого споживання енергоресурсів, зокрема природного газу і збереження клімату.

Література

1. Günther Ettinger EU Commissioner for Energy Security for Europe: The EU Agenda until 2050 Speech of Commissioner Ettinger at King's College London, 10 February 2011.
2. Questions and Answers on the third legislative package for an internal EU gas and electricity market. MEMO/11/125. Brussels, 2 March 2011.
3. Lisbon treaty /Information on the Lisbon Treaty and its main elements //режим доступу: http://europa.eu/documentation/legislation/index_en.htm.
4. Відносини України з ЄС /Інформаційна довідка МЗС України. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2822.htm>.
5. Омельченко В. Для зниження затрат енергії потрібні ринкові умови в промисловості й ЖКГ/«Підробности».14 листопада 2011 року [Електронний ресурс] режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=3128.
6. Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010-2015 роки/ режим доступу <http://naer.gov.ua/diyuchi>.
7. Омельченко В. Співпраця з ЄБРР забезпечить прозорість у втіленні проектів з енергоефективності / «Экономические известия». 08 липня 2011 року. [Електронний ресурс] режим доступу: http://uceps.org/ukr/expert.php?news_id=2910.
8. Злуніцина Т.В. Інтеграція вітчизняного енергетичного сектору до ринку ЄС – потужний інструмент підвищення рівня енергетичної безпеки України /Зб. матер. XIV Міжнар. науково-практичної конференції 27 травня 2011 р.– К.: УДУФМТ, С.
9. Шевцов А. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії в Україні у світлі нових європейських ініціатив [Електронний ресурс] / А. Шевцов, М. Земляний, Т. Рязова /Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську / режим доступу <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/2.htm>.
10. Енергетична стратегія України на період до 2030 року/ режим доступу <http://www.energo.uz.ua/index.php?id=7>.
11. Потенціал вироблення енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в Україні /режим доступу: <http://naer.gov.ua/potencial-2>.
12. Майсснер Ф., Укердт Ф. Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні: потенціал, перешкоди і рекомендації щодо економічної політики/ Німецьке товариство технічного співробітництва (GTZ). 2010. / режим доступу http://www.ier.com.ua/files/Projects/2010/2010_13/BE-Studie-ErneuerbareEnergien-ukr_final.pdf.
13. Державний реєстр підприємств, установ, організацій, які займаються розробкою, впровадженням та використанням енергозберігаючих заходів та енергоефективних проектів / режим доступу <http://naer.gov.ua/reyestr-pidpriyemstv>.
14. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України /режим доступу: <http://naer.gov.ua/archives/4751>.
15. Воронцов С. Б. Аналіз ефективності виконання державних програм енергозбереження/ С. Б. Воронцов, А. Ю. Сменковський // Науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень: Стратегічні пріоритети. - 2011. - № 3 (20). С.83-89.